

BIRINCHI BO'LIM

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING KONSTITUTSIYASI VA KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

I bob. Konstitutsiyaviy huquqning umumiy tasnifi

1-§. Konstitutsiyaviy huquq tushunchasi

“Konstitutsiyaviy huquq” huquqshunoslikda tez-tez uchrab turadigan va bir necha tushunchalarga nisbatan ishlatiladigan atamadir. Avvalo, “Konstitutsiyaviy huquq” atamasi turli mamlakatlarining huquq tizimida alohida o'ringa ega bo'lgan huquq tarmog'iga nisbatan ishlatiladi va mamlakatning, jumladan: “O'zbekiston Konstitutsiyaviy huquqi”, “Qozog'iston Konstitutsiyaviy huquqi”, “Rossiya Konstitutsiyaviy huquqi” deb ataladi. Ikkinchidan, “Konstitutsiyaviy huquq” atamasi ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi alohida huquqiy fanga nisbatan ishlatiladi (“O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi” fani, “Qozog'iston Konstitutsiyaviy huquqi” fani, “Rossiya Konstitutsiyaviy huquqi” fani) va u boshqa fanlarga xos barcha xususiyatlarga ega. Uchinchidan, “Konstitutsiyaviy huquq” fuqarolarning Konstitutsiyalarda belgilab qo'yilgan asosiy huquqlariga nisbatan ishlatiladi. Bu uch tushuncha turli ma'noda ishlatilsa-da, ular bir-biri bilan bog'liqdir. Konstitutsiyaviy huquqning huquq tarmog'i sifatida mavjudligi uning huquqshunoslari tomonidan o'rganilishi zaruratini tug'diradi, bu o'z navbatida, “Konstitutsiyaviy huquq” fanining mavjud bo'lishini taqozo etadi, fan esa, faqat bilim berishnigina nazarda tutmay, huquq tarmoqlarining ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishini, bir-biri bilan mosligini, muammolarni o'rganadi, huquqni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar uchun asos bo'ladi.

“Konstitutsiyaviy huquq” tarmog'i bir necha huquqiy institutlardan tashkil topgan bo'lib, ulardan biri shaxsning huquqiy holatidir. Shaxsning huquqiy holatida fuqarolarning asosiy huquqlari Konstitutsiyaviy huquqlar deb atalib, ular konstitutsiyaviy-huquqiy normalarda mustahkamlanadi. Bu esa, fuqarolarning konstitutsi-

yaviy huquqi tushunchasi, konstitutsiyaviy huquq (huquq tarmog'i) va konstitutsiyaviy huquq fani tushunchalari bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

“Konstitutsiyaviy huquq” fani konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i sifatida ham, fuqarolarning asosiy huquqlari sifatida ham o'rganadi.

Aynan mazkur paragrafda va keyingi paragraflarda “Konstitutsiyaviy huquq”ning huquq tarmog'i sifatidagi xususiyatlarini o'rganamiz.

Konstitutsiyaviy huquq O'zbekistonda ham huquqning alohida tarmog'i bo'lib, mamlakat huquq tizimining tarkibiga kiradi, shu bilan birga, u huquq tizimida yetakchi huquq hisoblanadi. Shuning uchun unda barcha huquq tarmoqlariga xos umumiylik mavjud va shu bilan birga, boshqa huquqlardan ajralib turadigan xususiyatlarga ham ega. O'xshashlik, umumiylik shundaki, “Konstitutsiyaviy huquq” ham huquq normalari yig'indisidan iborat. Alohida xususiyat uning yetakchi huquq ekanligi uning normalari boshqa huquqlar uchun asos bo'lishida ko'rinadi.

Umumlashtirib aytadigan bo'lsak, Konstitutsiyaviy huquq ma'lum ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat. Bu ijtimoiy munosabatlar jamiyat, inson, davlat o'rtasida vujudga keladi. Konstitutsiyaviy huquq bilan tartibga solinuvchi ijtimoiy munosabatlar ijtimoiy munosabatlar tizimida asosiy, rahbariy, bosh munosabatlardan iborat bo'ladi va boshqa ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi uchun asos, tayanch vazifasini o'taydi. Masalan, Konstitutsiyaviy huquq mulkiy munosabatlarning asoslarini belgilashi bilan mulkiy munosabatlarning vujudga kelishiga asos bo'ladi. Bundan tashqari, turli huquq tarmoqlari alohida-alohida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish bilan chegaralansa (fuqarolik huquqi – mulkiy munosabatlarni, mehnat huquqi – mehnat munosabatlarini va hokazo), Konstitutsiyaviy huquq turli sohalarga taalluqli (mulkiy, mehnat, moliya, soliq) ijtimoiy munosabatlarni asoslarini tartibga soladi. Ya'ni, Konstitutsiyaviy huquqning tartibga soluvchi obyektlari doirasi boshqa huquq tarmoqlariga nisbatan keng va xilma-xildir.

Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, Konstitutsiya-viy huquq mamlakatning konstitutsiyaviy tuzumi asoslarini, jamiyat va shaxs munosabatlarining (jamiyatning iqtisodiy negizi, jamoat birlashmalari, oila, ommaviy axborot vositalari) asoslarini, mamlakatning davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishi asoslarini, davlat hokimiyatini tashkil etish asoslarini belgilovchi, o'rnatuvchi huquqiy normalar yig'indisidir. Bu huquqiy normalar xalqaro shartnomalar, Konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonunlar, joriy (oddiy) qonunlar va boshqa qonun osti hujjatlarida o'z o'rnini topgan. Bu Konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i va yetakchi huquq sifatida ko'rsata oladigan eng oddiy va tushunarli ta'rifdir.

Konstitutsiyaviy huquq normalari jamiyatdagi eng muhim masala – inson va davlat munosabatlarini tartibga soladi. Buning eng muhim masala deb hisoblanishi jamiyatning rivoji yoki aksincha inqirozi, inson va davlat munosabatlarining to'g'ri o'rnatilganligiga bog'liqdir.

Konstitutsiyaviy huquq o'z normalari orqali inson, uning huquq va erkinliklarini oliy qadriyat darajasiga ko'taradi, shaxs va davlat munosabatlarida shaxs manfaatlarining ustuvorligini belgilaydi, ijtimoiy adolat prinsipini bosh prinsip darajasiga ko'taradi, hokimiyat tuzilmalari tashkil qilinishining aniq tartibini belgilaydi va ularning faoliyatini qonun doirasida chegaralaydi.

Konstitutsiyaviy huquqqa, shulardan kelib chiqib, hokimiyat va erkinlik o'rtasidagi munosabatda mutanosiblikni o'rnatuvchi, ta'minlovchi vosita deb ham ta'rif bersa bo'ladi. Chunki, insoniyat tarixi shu ikki narsa: "hokimiyat" va "erkinlik"da ustunlikka erishish uchun va ularning mutanosibligini ta'minlash uchun qilingan harakatlar tarixi, desak xato bo'lmaydi.

Demokratik tuzum hisoblanuvchi mamlakatlarning konstitutsiyaviy huquqlari "hokimiyat" va "erkinlik" o'rtasida mutanosiblikni, muvozanatni ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi. Bu ni O'zbekiston Konstitutsiyaviy huquqiga nisbatan ham aytish mumkin.

Konstitutsiyaviy huquqning mazmun-mohiyatini, vazifasini to'g'ri anglash, tasavvur qilish uchun har bir mamlakatning kons-

titutsiyalarini yaxshi bilish zarur. Chunki, konstitutsiyaviy huquq normalarining aksariyati, mutlaq ko'pchilik desa ham bo'ladi, konstitutsiyalarda belgilangan va o'z o'rnini topgan.

Shuning uchun keyingi tegishli mavzularda bu masalalar maxsus yoritiladi.

2-§. Konstitutsiyaviy huquqning predmeti

Konstitutsiyaviy huquq tushunchasini aniqlashda yoki uni yaxshiroq tushunishda uning huquq sifatidagi predmetini aniq bilish muhim hisoblanadi. Har bir huquq tarmog'i o'zining alohida predmeti bilan boshqa huquq tarmoqlaridan farq qiladi.

Har qanday huquqning predmeti shu huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Konstitutsiyaviy huquqning predmeti ham konstitutsiyaviy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlardir. Konstitutsiyaviy huquq qanday ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishini aniqlashda bu huquq siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy va boshqa sohalarga (ya'ni, bir necha sohalarga) taalluqli munosabatlarning asoslarini tartibga solishini nazarda tutish zarur. Boshqa huquqlar esa, yuqoridagi alohida-alohida sohalarni tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquqning predmetiga xos yana bir xususiyat shundaki, u tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar boshqa huquq tarmoqlari tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi uchun asos, baza bo'lib xizmat qiladi. Masalan, yer huquqi, fuqarolik huquqi, ijtimoiy ta'minot huquqi, parlament huquqi, ma'muriy huquq va boshqalar.

Konstitutsiyaviy huquqning predmeti ijtimoiy munosabatlarning ikki yo'nalishi (sohasi)ni tartibga solishi bilan xarakterlanadi. Bu sohalar, ijtimoiy hayotda eng muhimlari bo'lib, boshqa masalalarga ham ta'sir etadi.

Konstitutsiyaviy huquqning birinchi tartibga soladigan masalasi bu — inson huquq va erkinliklari, inson va davlat o'rtasidagi munosabatlar bo'lsa, ikkinchisi davlat tuzilishi va davlat hokimiyatini tashkil etish, ya'ni hokimiyatchilik munosabatlaridir.

Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadigan boshqa barcha munosabatlar shu ikki sohaning birortasi tarkibida mavjud bo'ladi. Masalan, jamoat birlashmalari faoliyati, oilaviy munosabatlar, bank-moliya munosabatlari va boshqalar.

Inson va davlat munosabati konstitutsiyaviy huquq tartibga soladigan asosiy munosabatlardir. Lekin shuni ham bilish kerakki, inson va davlat munosabatlari juda keng va ko'p qirrali, shuning uchun bu munosabat faqat konstitutsiyaviy huquq bilangina tartibga solinmay, boshqa huquq tarmoqlari bilan ham tartibga solinadi (mehnat huquqi, fuqarolik huquqi, ma'muriy huquq, moliya huquqi va boshqalar). Lekin konstitutsiyaviy huquq asos, baza bo'lish xarakteriga ega huquqiy normalardan iborat bo'lib, ular shaxsning huquqiy holatini belgilaydi.

Inson huquqlari eng ko'p e'tibor talab qiladigan, shu bilan birga, murakkab hodisadir. Inson huquqlarini e'lon qilish, e'tirof etish, hujjatlarda aks ettirish oson, lekin ularni ta'minlash o'ta murakkab masaladir. Sababi huquq va erkinlik burch bilan bog'liq, huquq va erkinlikning ta'minlanishi ayrim majburiy xarakterdagi harakatlarni qilishni yoki qilishdan tiyilishni taqozo etadi. Burch shaxslarning bir-biri oldida emas, davlat va jamiyat oldida ham vujudga keladi. Bundan tashqari, erkinlik hech vaqt mutlaq bo'lishi mumkin emas. Ayrim holatlarda va sharoitda uni cheklashga zarurat tug'iladi.

Inson va davlat o'rtasidagi munosabatlarda faqat davlat tomonidan huquq va erkinliklarni o'rnatish muhim emas, ularning bajarilishi uchun kafolatlarining yaratilishi, mexanizmlarning yaratilishi muhimdir. Shuning uchun davlat inson huquqlarini ta'minlashda katta majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi va bu majburiyatlar konstitutsiyaviy huquq normalari orqali mustahkamlab qo'yiladi.

Davlat hokimiyatining tuzilishi faqat davlat hokimiyatining turli tarmoqlarini amalga oshiruvchi davlat organlarini tuzish bilangina cheklanmay, ular o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishni ham nazarda tutadi. Faqatgina o'rnatilgan to'g'ri hokimiyatchilik munosabatlarigina inson manfaatlariga mos tushishi mumkin, shuning uchun konstitutsiyaviy huquq shu vazifani bajarishni o'zining maqsadi deb hisoblaydi.

Hokimiyatchilik munosabatlarining to'g'ri va samarali bo'lishini nazarda tutib, konstitutsiyaviy huquq normalari bilan barcha hokimiyat organlari kompetensiyalari, vakolatlari, vazifalari aniq belgilab qo'yiladi.

Xulosa qilib aytganda, konstitutsiyaviy huquqning predmeti bu – shaxs huquqiy holatini belgilash (shaxs va davlat munosabati) va hokimiyatchilikni amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Bularning tarkibi keng va xilma-xil munosabatlardan iborat bo'ladi.

Bunda turli mamlakatlarning konstitutsiyaviy huquqi predmeti aynan o'xshasa-da, predmet tarkibiga kiruvchi munosabatlar doirasi har xil bo'lishiga e'tibor berish kerak. Masalan, bizning konstitutsiyaviy huquqimiz oila masalasini alohida tartibga solsa, boshqa mamlakatlarda oila munosabatlari konstitutsiyaviy huquq bilan emas, huquqning boshqa tarmoqlari bilan tartibga solinishi mumkin. Yoki, O'zbekiston tarkibida Qoraqalpog'iston Respublikasining mavjudligi, u bilan O'zbekiston munosabatini tartibga solish zarurati konstitutsiyaviy huquqning predmetidagi o'ziga xoslikni keltirib chiqaradi.

3-§. Konstitutsiyaviy huquq – huquqning yetakchi sohasi

Har bir mamlakatning, jumladan, O'zbekistonning ham huquq tizimi mavjud. Huquq tizimi turli tarmoq huquqlari yig'indisidan iborat bo'lib, har bir huquq tarmoqlarining o'z vazifasi va tartibga soluvchi predmeti mavjud.

Boshqa huquq tarmoqlaridan farq qilib, konstitutsiyaviy huquq ikki xususiyatga ega: birinchisi, uning mustaqil huquq tarmog'i bo'lsa, ikkinchisi, yetakchi huquq hisoblanishidir.

Konstitutsiyaviy huquqning yetakchilik roli uning normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning ahamiyati, yetakchiligi, boshqa huquqlar bilan tartibga solinadigan munosabatlar uchun asos, tayanch bo'lishi bilan belgilanadi. Konstitutsiyaviy huquq shaxs va davlat munosabatlarining asoslarini, shaxsning huquqiy holati asoslarini, davlat va hokimiyat tuzilishini, ularni tashkil etish tartibi va faoliyatining prinsiplarini,

davlatning nodavlat tashkilotlar bilan munosabati asoslarini o'r-natar ekan, ana shu masalalarni tartibga soluvchi barcha tarmoq huquqlari uchun yetakchilik rolini o'ynaydi.

Yana konstitutsiyaviy huquqning yetakchilik roli boshqa hu-quqlarning konstitutsiyaviy normalar orqali vujudga kelishida ham ko'rinadi va nihoyat, konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbai konstitutsiya ekanligi ham uning yetakchiligini ko'rsatadi.

Konstitutsiyaning 36-moddasi har bir kishining mulkdor bo'lish, meros huquqi qonun bilan kafolatlanishini, 53-modda xususiy mulk daxlsiz ekanligi va davlat himoyasida bo'lishini belgilar ekan, bu bilan mulkiy masalalarni tartibga soluvchi "Fuqarolik huquqi"ga asos soladi. 53-modda tadbirkorlik faoliyatini belgilashi bilan, "Tadbirkorlik huquqi" uchun asos bo'ladi. Xuddi shuningdek, kons-titutsiyaviy huquqning boshqa normalari ham boshqa huquqlar uchun asos bo'ladi yoki boshqacha qilib aytganda, boshqa huquqlar o'zining boshlang'ich nuqtasini, tayanchini konstitutsiyaviy huquq normalaridan oladi. Har qanday boshqa huquq tarmoqlari tartibga solayotgan ijtimoiy munosabatlarning asosi konstitutsiyaviy huquq normalari bilan mustahkamlangan. Boshqa huquq tarmoqari kons-titutsiyaviy huquq normalarida mustahkamlangan ijtimoiy muno-sabatlarni kengaytirib, aniqlashtirib, amalga oshirish mexanizm-larini belgilab, tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquq nafaqat moddiy huquq uchun asos bo'ladi, balki protsessual huquqlar: jinoyat protsessual huquqi, fuqarolik protsessual huquqlari uchun ham asos bo'lib hisoblanadi. Masalan, Konstitutsiyaning 26-moddasida sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun sharoit yaratilishi, 116-mod-dasida ayblanuvchi himoya bilan ta'minlanish huquqiga ega bo'lishi ko'rsatilgan ekan, bu qoidalar tegishli protsessual huquqlarda o'z ifodasini topadi.

Konstitutsiyaviy huquq huquq tizimida alohida, ya'ni yetak-chi o'ringa ega ekanligini yana boshqa holatlar ham ko'rsatadi. Jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy sohadagi o'zgarishlar kons-titutsiyaviy huquq normalarida aks etishi bilan huquqning boshqa tarmoqlari rivojiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimizda amal qilib turgan konstitutsiyaviy huquq normalari O'zbekistonning davlat suverenitetini, shaxsning oliy qadriyat ekanligini, milliy davlatchilikning o'ziga xos xususiyatlarini, bozor iqtisodiyoti xususiyatlari va tamoyillarini o'zida aniq aks ettirgan bo'lib, ular boshqa huquq tarmoqlarida ham o'z ifodasini topgan.

Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning tahlili shuni ko'rsatadi, ular orqali:

- O'zbekistonning suverenligi, mustaqilligi to'la ta'minlangan;
- inson huquq va erkinliklari xalqaro andozalarga mos ravishda belgilangan;
- shaxs va davlat munosabatlarida shaxs manfaatlarining ustuvorligi hisobga olingan;
- demokratik asoslarda va tamoyillarda hokimiyat tizimi va hokimiyatni amalga oshiruvchi organlar tizimi mustahkamlangan;
- eng asosiysi, konstitutsiyaviy huquq normalari har qanday mafkuradan ozod qilingan.

4-§. Konstitutsiyaviy huquq – huquq tarmog'i

Tartibga solish zarur bo'lgan ijtimoiy munosabatlarning turlicha bo'lishi huquqlarning ham turli tarmoqlarga, sohalarga bo'linishi shartligini keltirib chiqaradi. Har bir huquq tarmog'i o'ziga mos ravishda alohida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vazifasini o'taydi. Har bir mamlakatda ijtimoiy munosabatlarning ko'lami huquq tarmoqlarining doirasini belgilaydi va huquq tizimini tashkil etadi. Ijtimoiy munosabatlar ko'lami, yangi munosabatlarning vujudga kelishi, rivojlanishi yangi huquq tarmog'ini vujudga keltiradi. Masalan, O'zbekistonda bozor munosabatlarning rivojlanishi bir necha huquq tarmoqlarining vujudga kelishiga sharoit yaratdi. Jumladan, soliq huquqi, bojxona huquqi, bank huquqi, tadbirkorlik huquqi va boshqalar.

Konstitutsiyaviy huquq O'zbekiston huquq tizimida yetakchi huquq hisoblanishi bilan birga, alohida huquq tarmog'i ham hisoblanadi, chunki, faqat uning o'zi tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlari, ya'ni predmeti mavjud. Konstitutsiyaviy huquqning

alohida tarmoq huquqi sifatida mavjud bo'lishiga ijtimoiy munosabatlarga taalluqli asosiy munosabatlar umumiy tarzda tartibga solinishi zarurligi sabab bo'ladi. Buni boshqacha qilib, ijtimoiy hayotda konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solish zarur bo'lgan ijtimoiy munosabatlar mavjud, deb aytish mumkin.

Konstitutsiyaviy tuzum asoslari bilan bog'liq munosabatlar (davlat suvereniteti, hokimiyatchilik), shaxs huquqiy holati asoslari, davlat tuzilishi, ma'muriy-hududiy tuzilish asoslari, jamiyatdagi nodavlat tuzilmalar faoliyati asoslari, hokimiyat asoslari, hokimiyat organlari tizimi va faoliyatini tashkil etishning asosiy prinsiplari konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadi.

Konstitutsiyaviy huquq normalarining boshqa huquq tarmoqlariga xos xususiyatlarga egaligi ham, bu huquqni alohida huquq tarmog'i sifatida gavdalandiradi.

Boshqa huquq normalari kabi konstitutsiyaviy huquq normalari ham imperativ va dispozitiv bo'ladi.

Imperativ xususiyati deganda, huquq normalarida belgilangan qoida subyektda boshqa hech qanday harakat uchun imkoniyat qoldirmay, aniq bajarilishi shart bo'lgan topshiriq qo'yishi tushuniladi. Bunga Konstitutsiyaning 91-moddasidagi: "Prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin emas", – degan normani yoki 98-moddadagi: "Vazirlar Mahkamasi yangi saylangan Oliy Majlis oldida o'z vakolatlarini zimmasidan soqit qiladi", degan normani misol qilib keltirish mumkin.

Dispozitiv xarakterdagi normalarda esa subyektda shu normadagi qoidadan foydalanish imkoniyati mavjud bo'ladi yoki u shu norma ko'rsatmasidan o'z xohishiga qarab foydalanadi. Konstitutsiyaning 95-moddasi normasida tegishli vaziyatlar vujudga kelgan vaqtda Oliy Majlis palatalaridan biri yoki ikkala palata Prezident tomonidan tarqatib yuborilishi mumkinligi ko'rsatilgan qoida bunga misol bo'ladi, imperativ va dispozitiv xarakterdagi normalarni boshqa moddalarda ham ko'rish mumkin.

Shunday qilib, konstitutsiyaviy huquq huquqning mustaqil tarmog'i, u tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar turli sohalar-

ga taalluqli bo'lib, konstitutsiyaviy huquq normalari ularning asoslarini belgilaydi, tartibga soladi.

5-§. Konstitutsiyaviy huquq normalari, institutlari, munosabatlari va ularning subyektlari

Har qanday huquq tarmog'ini tasniflash uchun uni tashkil etadigan normalarning xususiyatlarini bilish, aniqlash zarur. Konstitutsiyaviy huquq normalarini aniqlar ekanmiz, birinchidan, ularga ham boshqa huquq tarmoqlari normalariga xos umumiy belgilar, xususiyatlar xos ekanligi va ikkinchidan, faqat shu tarmoq huquqiy normalariga xos xususiyatlar ham mavjudligini hisobga olish zarur.

Konstitutsiyaviy huquq normalari shu huquqning predmeti hisoblanuvchi ijtimoiy munosabatlar (huquqiy munosabatlar)ni tartibga soladi. Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar boshqa tarmoq huquqiy munosabatlaridan mazmuni, manbasi, o'ziga xos turi, ta'sis xarakteri, amalga oshirishning alohida mexanizmi, subyektlarning o'ziga xos xususiyati, tuzilishining o'ziga xosligi bilan farq qiladi.

Barcha konstitutsiyaviy-huquqiy normalar quyidagi asoslar bo'yicha turlarga bo'linadi.

1. Mazmuniga qarab, ya'ni ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish doirasiga qarab. Ayrim normalar konstitutsiyaviy tuzum asoslarini, ayrimlari shaxsning huquqiy holati asoslarini va hokozolarni tartibga soladi.

2. Yuridik kuchiga qarab, bu huquqiy norma qaysi manbalarda, hujjatlarda mustahkamlanganligiga bog'liq.

3. Hududiy amal qilishiga qarab. Asosan konstitutsiyaviy-huquqiy normalar mamlakatimizning butun hududida amalda bo'lsa-da, ayrim holatlarda ma'lum hududgagina tegishli normalar qabul qilinishi mumkin. Yoki mahalliy davlat hokimiyati organlarining hujjatlari shu hududdagina amalda bo'ladi.

4. Ko'rsatmasi, o'rnatishiga qarab. Ayrim normalar va-kolat bersa, ayrim normalar majburiyat yuklaydi, ayrim normalar esa taqiqlaydi.

5. Imperativ va dispozitiv xarakteradgi normalar. Imperativ xarakterdagi norma aniq ko'rsatma bajarilishi shartligi

bo'lsa, dispozitivda subyektga imkoniyat beriladi, u asosida ma'lum harakatni qilishi yoki qilmasligi mumkin.

6. Maqsadi va amalga oshirish mexanizmiga ko'ra. Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning ayrimlari jarayonlarni tartibga solishni maqsad qilib qo'ygan. Masalan, Reglament qoidalari.

Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarda bir emas bir nechta normalarning harakati orqali maqsadga erishiladi. Shuning uchun normalar maqsadi, xarakteri, o'xshashligiga qarab birlashtiriladi. Har bir normani qaysi birlikka (guruhga) kiritish, ularning mansubligini aniqlash muhim masaladir.

Turdosh huquqiy normalarning majmuasi konstitutsiyaviy-huquqiy institut deb ataladi. Huquqiy institut aniq bir ijtimoiy munosabat bo'yicha yoki umuman shu munosabatning barcha tomonlari bo'yicha vujudga kelishi mumkin. Masalan, shaxsning huquqiy holati masalasi yirik konstitutsiyaviy huquqiy institut bo'lsa, fuqarolik uning tarkibidagi kichikroq institutdir. Yoki, davlat hokimiyati organlari yirik konstitutsiyaviy institut hisoblanasa, qonunchilik hokimiyati, ijro hokimiyati, sud hokimiyati, saylov tizimi uning kichik institutlari hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar turli manbalardan (konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonun, qonun, farmon, qarorlaridan) iborat bo'ladi.

Ana shu konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning amal qilishi natijasida konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar vujudga keladi. Ularda ham boshqa huquqiy munosabatlarga tegishli umumiy xususiyatlar mavjud. Umumiylik shundaki, har qanday ijtimoiy munosabatlar huquq normasi bilan tartibga solingandagina huquqiy munosabat bo'ladi. Huquqiy munosabat orqaligina huquq normalari amalga oshiriladi. Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyati (boshqa huquqiy munosabatlardan farqi) quyidagilarda ko'rinadi:

1. Ular o'zining alohida mazmuniga ega. Bu munosabatlar faqat konstitutsiyaviy huquq predmeti hisoblanadi.

2. Bu munosabat alohida subyektlar tarkibiga ega.

3. Barcha konstitutsiyaviy huquqiy normalar ham aniq konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi. Masalan,

405447

PARO'NA VILOYATI

ANDOROTNOTES.COM kutubxonasi

prinsip-normalar. Ular o'zining tartibga soluvchi ta'sirini qoida, normalar orqali amalga oshiradi.

Shunday qilib, konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar, konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar bo'lib, ularning mazmuni subyektlar o'rtasidagi yuridik aloqalar hisoblanadi va bu aloqalar tegishli huquqiy normalarda ko'zda tutilgan o'zaro huquq va burch shaklida bo'ladi. Shuning uchun ham konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar boshqa huquqiy munosabatlarga nisbatan xilma-xildir. Asosan huquqiy munosabatlar qoida, normalarning amal qilishi orqali vujudga keladi. Ular asosida aniq munosabatlar vujudga kelib, unda munosabatning aniq subyektlari va ularning huquq hamda majburiyatlari aniq bo'ladi.

Prinsip-normalar, maqsad normalar, deklarativ normalar boshqacharoq munosabatlarni vujudga keltiradi va shu orqali tegishli normada yotgan ko'rsatma, ta'kidlar hayotga tatbiq qilinadi. Bu huquqiy munosabatlar umumiy xarakterda bo'lib, aniq subyektlari yo'q bo'lgan taqdirda ham ularning huquq va burchi o'rnatilmaydi.

Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar doimiy yoki vaqtincha bo'lishi mumkin. Doimiyning muddati belgilanmagan va ba'zi sabablar bilan u to'xtatilishi mumkin. Masalan, fuqaroning vafot etishi.

Ayrim vazifalar bajarilganda ham munosabatlar tugashi mumkin. Masalan, saylov kampaniyasi tugashi bilan saylovchi va komissiyalar o'rtasidagi munosabatlar tugaydi.

Huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, tugashida yuridik fakt muhim rol o'ynaydi. Yuridik fakt huquqiy munosabatni vujudga keltiradigan, o'zgartiradigan, tugatadigan voqea yoki harakatdir.

Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchilar subyektlar deb atalib, bu huquqiy munosabat subyektlari doirasi juda keng. Subyektlar qatoriga fuqaro, shaxs, xalq, millat, davlat, deputat va senatorlar, davlat organlari, nodavlat tashkilotlari, o'zini o'zi boshqarish organlari kiradi. Saylov kampaniyasi davrida subyektlar miqdori yanada kengayadi, ularga saylov komissiyalari, kuzatuvchilar, vakillar, nomzodlarni kiritish mumkin.

Umumiy tarzda aytish mumkinki, konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarning subyektlari, konstitutsiyaviy-huquqiy normalarga asosan huquq va burchga ega bo'ladiganlar hisoblanadi.

Ayrim hollarda chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ham munosabatlar subyekti bo'lishi mumkin. Masalan, fuqarolikni so'rab murojaat qilganda.

6-§. Konstitutsiyaviy huquq manbalari

Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar turli shakllarda ifoda etilgan bo'lib, ular konstitutsiyaviy huquq manbalari hisoblanadi. Ular konstitutsiya, qonun, farmon va boshqa huquqiy hujjatlar ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Konstitutsiyaviy huquq shakllari (manbalari) bir-biri bilan bog'liq va biri ikkinchisi uchun yuqori yuridik kuchga ega. Masalan, konstitutsiya boshqa qonunlar, farmonlar uchun yuqori yuridik kuchga ega bo'lsa, Prezident farmoni hukumat qarori uchun yuqori kuchga ega.

Konstitutsiyaviy huquq manbalarining har biri o'z vazifasiga ega va ular biri birining o'rnini egallashi mumkin emas. Boshqacha qilib aytganda Konstitutsiya bilan tartibga solinishi kerak bo'lgan masalani qonun bilan, farmon bilan yoki qonun bilan tartibga solinadigan masalalarni esa, hukumat qarorlari bilan tartibga solib bo'lmaydi.

U yoki bu hujjatni huquq manbasi sifatida e'tirof etish ma'lum bir huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Chunki bunday hujjat fuqaro uchun ma'lum huquqlarni yoki burchlarni o'rnatishi mumkin, fuqaro esa, unga asosan o'z huquqini himoya qilishni talab etishi mumkin.

Konstitutsiyaviy huquq manbalari orasida Konstitutsiya alohida o'rin egallaydi. Chunki Konstitutsiya faqat konstitutsiyaviy huquq manbasigina emas, balki boshqa huquqlar uchun ham manbadir. Konstitutsiyaning huquq manbalari orasida alohida mavqeini uning davlatning asosiy qonuni ekanligi ham belgilaydi.

Konstitutsiya eng muhim norma va prinsiplarni o'rnatadi hamda keyinchalik ulardan boshqa huquqiy tartibga solish shakllari vujudga keladi (turli sohadagi qonunlar, farmonlar). Ayrim

Konstitutsiyaviy normalar to'g'ridan-to'g'ri amal qilib, qo'shimcha tartibga solishga muhtoj emas.

Masalan. Konstitutsiyaning 92-moddasiga binoan, Prezident Oliy Majlis yig'ilishida qasamyod qabul qilgan paytdan boshlab o'z lavozimiga kirishgan hisoblanadi, degan qoidani amalga oshirish uchun hech qanday qo'shimcha norma, hujjat zarur emas.

Konstitutsiya normalarini o'zgartirishining alohida tartib va qoidalari o'rnatilganligi ham Konstitutsiyaning huquq manbasi sifatidagi alohida maqomini ko'rsatadi.

Konstitutsiyaviy huquq manbalari orasida qonunlar muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan qonunlarni ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchisi, Konstitutsiyaviy qonunlar, ikkinchisi, oddiy qonunlar. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida qanday masalalar bo'yicha Konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilish kerakligi belgilanmagan. Ayrim mamlakatlar Konstitutsiyalarida qanday masalalar yuzasidan Konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilinish zarurligi belgilangan. Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasining 13 ta moddasida Konstitutsiyaviy qonun qabul qilishga doir masalalar berilgan. Bizning qonunchilik tajribamizda har qanday holatga konkret yondashilib, konstitutsiyaviy darajada hal qilinishi mumkin bo'lgan masalalar yuzasidan Konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilinadi. Hozirga qadar mamlakatimizda quyidagi Konstitutsiyaviy qonunlar amalda: "Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida"gi, "Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalar rolini kuchaytirish to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonunlar ham Konstitutsiya kabi to'liq konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'ladi.

Keyingi manba bu – qonunlar. Yuqoridagilardan farq qilib, faqat konstitutsiyaviy-huquqiy mazmundagi qonunlarga konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'ladi. Masalan, "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi

20

Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi qonunlar va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy-huquqiy mazmundagi farmon va farmoyishlari konstitutsiyaviy huquq manbalari hisoblanadi. Masalan, hukumat tarkibi (tayinlash, vazifasidan ozod qilish), markaziy davlat idoralarini tuzish, Konstitutsiyada belgilangan boshqa mansabdor shaxslarni lavozimiga tayinlash va lavozimidan ozod qilish to'g'risidagi farmonlar va shu kabi bir qator hujjatlar.

Oliy Majlis palatalarining ayrim, ya'ni konstitutsiyaviy-huquqiy mazmundagi qarorlari ham konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'lishi mumkin. Ular tomonidan qabul qilingan reglamentlar ham manba hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy huquq manbalari qatoriga yana hukumat qarorlari, sud qarorlari (Konstitutsiyaviy sud), mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari ham kiritilishi mumkin. Faqat shunga alohida e'tibor berish kerakki, bu hujjatlar konstitutsiyaviy huquq tartibga soluvchi munosabatlar doirasida qabul qilingan, hamma uchun majburiy xarakterga ega, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan bo'lsagina konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'ladi.

Konstitutsiyalarning muqaddimasida xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari ustunligi tan olinishi e'tirof etilgan, shu sababli, aytish mumkinki, xalqaro huquq normalari ham konstitutsiyaviy huquq manbasi bo'lishi mumkin.

7-§. Konstitutsiyaviy huquq tizimi

Konstitutsiyaviy huquq konstitutsiyaviy-huquqiy institutlardan tashkil topadi. Konstitutsiyaviy-huquqiy institut – o'xshash turdagi, lekin alohida mustaqil munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar birikmasidir. Har bir konstitutsiyaviy huquqiy institut manbasi har xil bo'lishi mumkin. Masalan, prezidentlik instituti manbasi, Konstitutsiya, Konstitutsiyaviy qonun, qonunlar hisoblanasa, Vazirlar Mahkamasi (hukumat) institutlarining manbasi Konstitutsiya, Konstitutsiyaviy qonun, qonunlar, Prezident farmo-

ni, Konstitutsiyaviy sud qarori bo'ladi. Xuddi shunday, shaxsning huquqiy holati, saylov institutlari manbalari ham turlicha bo'lishi mumkin.

Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar mustaqil turdagi norma-lardan iborat bo'lsada, barcha institutlar o'zaro bog'liq va yaqin aloqada bo'ladi. Ularni bir-biridan butunlay ajratib bo'lmaydi, ana shu asosda yagona konstitutsiyaviy-huquqiy tartibga solish ta'minlanadi.

Konstitutsiyaviy huquq tizimini katta daraxtga o'xshatish mumkin. Daraxtni shoxi, tanasi, bargi bo'lgani kabi huquq tizimida ham turli tarkibiy qismlar mavjud. Daraxtning turli qismlari turli vazifani bajaradi, lekin ularning barchasini birlashtirgan, hayotiy-ligini ta'minlagan ildizi bor. Huquq tizimida ildiz vazifasini yago-na konstitutsiyaviy prinsiplar, xalq suvereniteti, tabiiy huquqlar, huquq va erkinliklar ustuvorligi, hokimiyat bo'linishi, mustaqil sud hokimiyati o'ynaydi. Bular barcha institutlarda o'z aksini topgan.

Konstitutsiyaviy huquq tizimi, Konstitutsiya tizimi bilan bog'liq yoki aytish mumkinki, Konstitutsiya tizimi konstitutsiyaviy huquq tizimi belgilanishida asosiy rol o'ynaydi. Konstitutsiyaviy huquq tizimini tashkil etuvchi konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar ahamiyatiga qarab, tartib bilan joylashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquq tizimi quyi-dagi institutlardan tashkil topgan: konstitutsiyaviy tuzumning asosiy prinsiplari; inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari; jamiyat va shaxs; ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi; davlat hokimiyatining tashkil etilishi.

Bu institutlar, o'z navbatida, o'z tizimiga ega. Ya'ni, ular bir-biri bilan bog'liq, lekin mustaqil institutlardan iborat. Masalan, "Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari" instituti, "Fuqarolik", "Shaxsiy huquq va erkinliklar", "Siyosiy huquqlar", "Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar", "Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari", "Fuqarolarning burchlari"dan iborat bo'lsa, "Davlat hokimiyatini tashkil etish", "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi", "O'zbekiston Respublikasining Prezidenti", "Vazirlar Mahkamasi", "Mahalliy davlat hokimiyati asoslari", "Sud hokimiyati", "Saylov tizimi" va boshqa institutlardan iborat.

8-§. Konstitutsiyaviy huquq – fan sifatida

Konstitutsiyaviy huquq fani ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi yuridik fanlarning tarkibiy sohalaridan biridir. Yuridik hodisalar, ularning kelib chiqishi, jamiyatdagi o'rnini turli yuridik fanlar tomonidan o'rganiladi. Turli yuridik fanlar alohida masalalarni o'rganadi, shuning uchun ularning o'rganadigan predmeti alohida-alohidadir. Yuridik fanlar o'z vazifa va o'rganadigan predmetiga qarab umum-nazariy, tarixiy, tarmoq, huquqiy-qiyosiy, amaliy fanlarga bo'linib ular bir-biridan farq qiladi.

Konstitutsiyaviy huquq fani tarmoq huquqiy fanlar qatoriga kiradi va nomiga mos ravishda Konstitutsiyaviy huquqni huquq sifatida o'rganish uning predmeti hisoblanadi. Shunday qilib, Konstitutsiyaviy huquq fani predmeti, u o'rganadigan huquq tarmog'i hisoblanadi. Konstitutsiyaviy huquq fani tegishli huquq sohasiga tegishli qonuniyatlarni, tushincha va kategoriyalarni, Konstitutsiyaviy va boshqa sohalarga taalluqli qonunlarning mazmun mohiyati, vazifasini, konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarni o'rganadi, tahlil qiladi, ular yuzasidan ilmiy fikrlar, xulosalarni vujudga keltiradi.

Konstitutsiyaviy huquq fani konstitutsiyaviy-huquqiy norma va institutlarni o'rganish bilan cheklanmay, ularning amal qilish jarayonini ham o'rganadi.

Shuning uchun uning predmetiga shu huquq sohasi bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ham kiradi. Konstitutsiyaviy-huquqiy normalar qay darajada ijtimoiy munosabatlarni tartibga solayotganligi, qanday hollarda huquqiy normalar eskirib qolganligi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uchun yetarli emasligi masalasi fan tomonidan o'rganiladi. Shu orqali fan huquqiy normalar samarasini, ta'sir kuchini o'rganadi va tegishli ilmiy takliflarni ilgari suradi.

Davlat konstitutsiyaviy organlarini tashkil etish tartibi, faoliyati, bir-biri bilan munosabati ham Konstitutsiyaviy huquq fani tomonidan o'rganiladi.

Shaxs masalasi, uning davlat bilan o'zaro munosabati, shaxsning huquqiy holati masalalari Konstitutsiyaviy huquq o'rganadigan bosh masaladir.

Konstitutsiyaviy huquqning huquq sifatidagi predmeti, huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar bo'lsa, fanning predmeti shu ijtimoiy munosabatlar va ularni tartibga soluvchi normalar hisoblanadi. Huquq predmeti tartibga solish bo'lsa, fan predmeti o'rganish hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy huquq fani o'rganadigan masala, hodisalar doirasi quyidagilardan iborat bo'ladi:

- konstitutsiyaviy huquqning umumiy tasnifi;
- konstitutsiyaviy nazorat asoslari;
- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, uning yaratilishi, mazmun-mohiyati, yuridik turi;
- konstitutsiyaviy tuzum asoslari;
- shaxs va davlat munosabati, shaxsning huquqiy holati;
- jamiyatning iqtisodiy asoslari, davlat va jamoat birlashmalari munosabatlari, oilaviy munosabatlar;
- davlat tuzilishi, mamlakatning ma'muriy-hududiy tuzilishi;
- davlat hokimiyatining tashkil etilishi.

Bu yerda Konstitutsiyaviy huquq fani o'rganadigan masalalar yiriklashtirilib ko'rsatildi. Ko'rsatilgan har bir yo'nalish yoki hodisa aniq bo'laklarga bo'lib o'rganiladi. Masalan, Konstitutsiyaviy huquqning umumiy tasnifi huquqning huquq tizimidagi o'rnini, huquqiy normalar, huquqiy institutlar, ijtimoiy munosabatlar, huquq manbalari va boshqalarni o'rganish orqali tadqiq etiladi. Yoki shaxsning huquqiy holati fuqarolik, asosiy huquq va erkinliklar, burchlar, huquq va erkinliklar kafolatlari masalalarini o'rganish orqali kengroq yoritiladi.

Yuqoridagilarni o'rganish fan oldiga ma'lum vazifalarni qo'yadi, ya'ni Konstitutsiyaviy huquq fanining aniq vazifalari mavjud.

Uning eng asosiy vazifasi Konstitutsiyaviy huquqning mamlakat huquq tizimidagi o'rnini, ya'ni uning ham huquq tarmog'i, ham yetakchi huquq ekanligini ko'rsatishdir. Buning uchun konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning yuridik kuchi (boshqa huquq normalari uchun ustuvorligi, ta'sir kuchi, asos ekanligi) ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish orqali ijtimoiy hayotning rivojlanishiga ta'siri orqali namoyon bo'ladi.

Fanning vazifasi ma'lum huquqiy hodisalarni o'rganish bilan cheklanmaydi, tegishli bilimlar bilan mutaxassislarni, fuqarolarni ta'minlash, ya'ni shaxsning huquqiy ongi va madaniyatini shakllantirish ham fanning vazifasidir.

Fanning vazifasi hodisa va qonuniyatlarni passiv o'rganish bilan cheklanmaydi. O'rganish orqali vujudga kelgan ilmiy xulosa va fikrlarni hayotga joriy qilish orqali ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish, konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni takomillashtirishga faol ta'sir ko'rsatadi. Fanning xulosa va takliflari natijasida huquqiy normalar takomillashadi, yangilari vujudga keladi, eskirganlari bekor qilinadi.

Mamlakatimizni rivojlantirish bo'yicha belgilanayotgan ustuvor vazifalarni bajarish zarurati Konstitutsiyaviy huquq fani oldiga ham aniq vazifalarni qo'yadi. Mamlakat Prezidenti Oliy Majlis palatalarining birinchi qo'shma majlisida so'zlagan nutqida davlat qurilishi va boshqaruv sohasida eng muhim vazifalarni belgilab bergan edi¹. Shu asosda Konstitutsiyaviy huquq fani mutaxassislari tegishli ilmiy tadqiqodlar olib borish, maqolalar tayyorlash orqali mazkur masalalar yuzasidan ilmiy xulosa va mulohazalarni bayon qildi va bu masalalarni hal qilishga ijobiy hissa qo'shdi.

2010-yil 12-noyabrda Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida Prezident "Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish", "Saylov huquqi erkinligini ta'minlash va saylov qonunchiligini rivojlantirish" bo'yicha muhim vazifalarni belgilab berdi, Konstitutsiyaga kiritilishi kerak bo'lgan o'zgartirishlar haqida mulohazalar bildirdi². Bu, o'z navbatida, Konstitutsiyaviy huquq fani oldiga muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo'yadi. Bu vazifalarning bajarilishi, Konstitutsiyaviy huquq normalarining takomillashuviga, uning natijasi esa, ijtimoiy munosabatlar rivojlanishiga olib keladi.

1 Qarang: Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. – T.: O'zbekiston, 2005. – 36–37-betlar.

2 Qarang: Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2010.

9-§. Konstitutsiyaviy huquq fanining vazifasi va rivojlanishi

Konstitutsiyaviy huquq fani O'zbekistonning mustaqil davlat bo'lishi, mamlakatning maqsadi, demokratiya bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi va rivojlanishi bilan bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasida shaxs-davlat munosabatlarini belgilash, hokimiyatni tashkil qilish, davlat va jamoat birlashmalari munosabatini o'rnatishda o'ziga xos yo'ldan borish bilan birga, dunyoda bu borada qo'lga kiritilgan, umume'tirof etilgan prinsiplarni rad etgani yo'q. Aksincha, ularning asosiy mohiyati va mazmunini buzmaganda holda foydalanishga harakat qilindi.

Bunda konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni belgilash, ularni hayotga tatbiq etish jarayonida Konstitutsiyaviy huquq fani, uning yutuqlari, tavsiya, takliflari yordam berdi.

Konstitutsiyaviy huquq fani konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i, yetakchi huquq sifatida rivojlanishiga hissa qo'shar ekan, o'zi ham rivojlandi. Konstitutsiyaviy huquqni tartibga soladigan masalalarni o'rganish kengayib, chuqurlashib bordi.

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyotining shakllanishi yangi munosabatlarni vujudga keltirdi, ularni huquqiy tartibga solish kengayib bordi. Ana shu vazifalarni o'rganish zarurati konstitutsiyaviy huquqning vazifalarini ham kengaytirib bordi.

O'zbekistonda xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari ustunligining e'tirof etilishi bu masalalarni amalga oshirish mexanizmlarining mavjud bo'lishini taqozo etadi. Bundan tashqari, xalqaro huquq normalarini milliy qonunchilikka singdirish zarurligi, ayniqsa bu inson huquqlariga taalluqli bo'lgani uchun Konstitutsiyaviy huquq fani oldiga yangi vazifalarni qo'yadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish vazifasi demokratik institutlarni, fuqarolik jamiyati institutlari faolligini yanada takomillashtirish (bunda huquqiy asos alohida), davlat bilan nodavlat tashkilotlar munosabatini yangicha tashkillashtirish, ijtimoiy sheriklikni yo'lga qo'yish, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini sud orqali himoya

qilishni yanada kengaytirish kabilar Konstitutsiyaviy huquq fani oldiga ham yangi vazifalar qo'yadi. Bu vazifalar chuqur tadqiqot ishlari olib borish zaruratini tug'diradi.

Konstitutsiyaviy huquq fani o'z oldiga qo'ygan vazifalarni bajarish uchun ma'lum usullarga tayanadi, ular: tarixiy, huquqiy-qiyosiy, tizimli, statistik, sotsiologik usul bo'lishi mumkin.

Tarixiy usul – bu sohadagi avvalgi huquq normalari, ularning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirini o'rganish orqali hozirgi kun uchun ham to'g'ri keladigan huquqiy normalarni qo'llash, takomillashtirish imkonini beradi.

Huquqiy-qiyosiy usul orqali turli mamlakatlarning konstitutsiyaviy huquqi har jihatdan qiyoslanadi, tahlil qilib baholanadi va bizning sharoitga mos jihatlarini olish haqida taklif va tavsiyalar vujudga keladi.

Tizimli usul orqali konstitutsiyaviy huquq institutlarini o'rganishga tizimli yondashiladi. Ular bir-biridan mutlaqo ajralgan holda emas, bog'liq holda o'rganiladi. Bu uslub orqali konstitutsiyaviy huquqning umumiy huquq tizimidagi o'rni to'g'ri aniqlanadi.

Statistik usul orqali Konstitutsiyaviy huquq normalarining samaradorligi, ijtimoiy munosabatlarga ta'siri aniqlanadi. Statistika orqali haqiqiy ahvol aniqlanadi. Saylovlar davrida siyosiy partiyalar, ular tomonidan ko'rsatilgan nomzodlar (bu saylovda muqobillikni ko'rsatadi), saylovda ishtirok etgan saylovchilar soni, demokratik jarayonlar haqida real ma'lumot beradi.

Sotsiologik usul orqali ijtimoiy munosabatlar, ularni tartibga soluvchi normalar haqida fuqarolar fikri aniqlanadi. Shu asosda nimani o'zgartirish, nimani bekor qilish, nimani yangidan o'rnatish haqida jamoatchilik fikri o'rganiladi.

10-§. Konstitutsiyaviy huquq fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi

Biror-bir fan o'z holicha to'la mustaqil faoliyat ko'rsatmaydi. Mustaqil faoliyat olib boradigan bo'lsa, belgilangan vazifalarni to'la, bekamu ko'st bajara olmaydi.

Fanlarning o'zaro aloqada rivojlanishi bu qonuniyatdir.

Konstitutsiyaviy huquq fani birinchi navbatda ijtimoiy fanlar tizimiga kirgani uchun shu tizimdagi fanlar bilan o'zaro munosabatda bo'lishi tabiiydir. Masalan, barcha ijtimoiy fanlarni o'rganish usullarida umumiylik mavjud bo'lganligi uchun ular bir xil tarixiy, qiyosiy, tizimli va boshqa usullardan foydalanadi. Barcha ijtimoiy fanlar oldida maxsus vazifalar bilan birga, umumiy vazifalar ham mavjud. Ya'ni, ularning barchasi komil insonni shakllantirish, shaxslarni bir-biriga hurmat ruhida tarbiyalash, vatanga sadoqat, vatanparvarlikni vujudga keltirish vazifasini o'z oldiga qo'yadi. Ana shunday umumiylikning mavjudligi ijtimoiy fanlar o'rtasida aloqa, hamkorlik bo'lishi zarurligini ko'rsatadi.

Qolaversa, Konstitutsiyaviy huquq fani yuridik fanlar tizimidagi alohida bir fandır. Shuning uchun uni yuridik fanlar bilan aloqasi yanada kuchliroq va aniqroq aks etadi.

Bu aloqa ayrim yuridik fanlar bilan ularga tayanish, ulardan ozuqa olish asosiga qurilsa, ayrim yuridik fanlarga tayanish bo'lish, ularga ozuqa berish shaklida namoyon bo'ladi.

Birinchi guruh fanlariga "Davlat va huquq tarixi", "Davlat va huquq nazariyasi" fanlarini kiritish mumkin. "Davlat va huquq tarixi" fani davlat va huquqning vujudga kelishi, rivojlanish bosqichlari, Konstitutsiyalarning vujudga kelish va rivojlanish jarayonlarini o'rganadi. Konstitutsiyaviy huquq fani konstitutsiyaviy rivojlanish tajribasini o'rganishda tarix faniga, uning ta'limotlariga tayanadi.

Konstitutsiyaviy huquq fanining "Davlat va huquq nazariyasi" fani bilan aloqasi yanada aniqroq va kengroq aks etadi. "Davlat va huquq nazariyasi" umuman davlat va huquq, uning shakllari, turlari haqida nazariy asos bilimlarni beradi. Davlat hokimiyati, uning bo'linish prinsiplari haqidagi rahbariy bilimlar ham shu fanda beriladi, ular haqida chuqur bilmasdan, huquqiy norma, huquqiy institut, ularning tuzilishi, vujudga kelishi, huquq manbalari, huquqiy munosabatlar, huquq subyektlari haqida yetarli bilim va ma'lumotga ega bo'lmay, Konstitutsiyaviy huquq o'rganadigan masalalarni o'rganib bo'lmaydi. "Davlat va huquq nazariyasi" yuqoridagi kategoriya va hodisalarni umumiy tarzda o'rgansa, Konstitutsiyaviy huquq fani ularni aynan, konstitutsiyaviy huquq doirasida o'rganadi. Masalan, ijtimoiy munosabatlar, huquqiy nor-

malar, "Davlat va huquq nazariyasi"da umumiy tarzda o'rganilsa, konstitutsiyaviy huquq konstitutsiyaviy ijtimoiy munosabatlarni, konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni o'rganadi.

Ikkinchi guruhdagi fanlar tarmoq huquqiy fanlar bo'lib, ular Konstitutsiyaviy huquq faniga tayanadi. Ya'ni, ular o'rganadigan, tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlarning asoslari konstitutsiyaviy huquqda belgilangan va o'rganiladi. Bu guruhga barcha tarmoq va amaliy, protsessual huquqlarni kiritish mumkin, jumladan: Fuqarolik huquqi, Ma'muriy huquq, Mehnat huquqi, Yer huquqi, Soliq huquqi, Jinoyat huquqi, Jinoyat protsessual huquqi, Fuqarolik protsessi va boshqalar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

- 1. Konstitutsiyaviy huquq atamasi qanday ma'nolarda ishlatiladi?*
- 2. Konstitutsiyaviy huquqning huquq sifatidagi tushunchasi qanday?*
- 3. Konstitutsiyaviy huquqning huquq sifatidagi predmeti nima?*
- 4. Nima uchun Konstitutsiyaviy huquq huquq tizimida yetakchi hisoblanadi?*
- 5. Konstitutsiyaviy huquqni alohida huquq tarmog'i sifatida ko'rsatuvchi belgilari nimalar?*
- 6. Konstitutsiyaviy huquq normalari nima?*
- 7. Konstitutsiyaviy-huquqiy institutlar nima?*
- 8. Konstitutsiyaviy munosabatlar qanday munosabatlar va ularning subyektlari kimlar?*
- 9. Konstitutsiyaviy huquqning manbalari nimalar?*
- 10. Konstitutsiyaviy huquq tizimi qanday tuzilgan?*
- 11. Konstitutsiyaviy huquq fani qanday fan va uning predmeti nima?*
- 12. Konstitutsiyaviy huquq fanining vazifasi nimalardan iborat?*
- 13. Konstitutsiyaviy huquq fanining boshqa fanlar bilan munosabati qanday?*

II bob. Konstitutsiyaviy nazariya asoslari

1-§. Konstitutsiya va davlat

Hozirgi kunda konstitutsiyani davlatsiz, davlatni konstitutsiyasiz tasavvur qilish qiyin. Lekin ular ijtimoiy taraqqiyotning turli davri mahsulidir. Davlat konstitutsiya paydo bo'lgan davrdan ancha ilgari vujudga kelgan va konstitutsiyasiz faoliyat ko'rsatgan. Konstitutsiya atamasi konstitutsiya Asosiy qonun bo'lgunga qadar ham mavjud bo'lgan. Bu atama baynalmilal atama bo'lib, lotin tilidan olingan va "o'rnataman", "tasdiqlayman" degan ma'noni beradi. Konstitutsiya atamasi hozirda "tuzilish" degan ma'noda ham ishlatiladi. Yuridik jihatdan Rim imperatorlarining ko'rsatmalari ham konstitutsiya deb atalgan davrlar bo'lgan.

Biz o'rganadigan konstitutsiya esa, davlatning asosiy qonuni sifatida qaraladi.

Davlatlar paydo bo'lgan davrdan boshlab davlat va shaxs o'rtasida munosabatlar mavjud bo'lgan va munosabatlar o'lchovida davlat manfaati doimo ustun bo'lib kelgan (ma'lum vaqtgacha). XVII–XVIII asrlarda fuqarolarning o'z erki uchun, huquq uchun kurashi nihoyatda kuchaygan. Feodal tuzum o'rnida vujudga kelgan burjua tuzumi ham shu kurashlar natijasidir. Ana shu davrlarda eski tuzum o'rniga kelgan burjua tuzumi progressiv xarakterda bo'lib, bu davrda, eng avvalo insonlarning huquq va erkinliklarini qonunlarda mustahkamlash amalga oshirib borildi.

Shu davrdagi demokratik revolyutsiyalar natijasida qo'lga kiritilgan yutuqlarni alohida qonunlar doirasida mustahkamlash zarurati tug'ildi. Bunday qonun sifatida konstitutsiya paydo bo'ldi. Dastlabki Konstitutsiya hisoblanuvchi AQShning 1787-yilgi Konstitutsiyasi davlatning asosiy qonuni sifatida o'rnatildi.

U qonunchilik, ijro, sud hokimiyatini tashkil etish prinsiplari va tartibi, federatsiya tarkibiga kiruvchi subyektlar huquqlarini belgilash bilan cheklangan edi. Fuqaro, shaxs huquqlari unda belgilanmadi, faqat Kongress fuqarolar huquq va erkinliklariga zid keluvchi qonunlar qabul qilishi mumkin emas degan qoida unda o'z aksini topgan. Konstitutsiya yaratuvchilarning fikricha "nima